

TA'LIM MUASSASALARIDA GENDER YONDASHUV ASOSIDA XOTIN-QIZLARNI IJTIMOY FAOLLIGINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI**Ismailov Zafarbek Mansurovich***Ilmiy rahbar:***Boyjonov Furqat Baxramovich***Oriental universiteti "Uzluksiz ta'lim pedagogikasi" kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida gender yondashuv asosida xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik tizimi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Unda gender tenglik tamoyillarini ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish, qizlarning ijtimoiy tashabbuskorligi, liderlik salohiyati, mustaqil fikrlashi va jamiyat hayotida faol ishtirokini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, maqolada ta'lim muassasalarida xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini shakllantirishga ta'sir etuvchi pedagogik omillar, tashkiliy-metodik shart-sharoitlar va tarbiyaviy ishlar mazmuni ochib beriladi. Gender yondashuv asosida tashkil etilgan pedagogik tizim o'quvchi va talaba qizlarda o'z huquq va imkoniyatlarini anglash, kasbiy o'zini namoyon qilish, ijtimoiy mas'uliyat, muloqot madaniyati hamda jamoatchilik faoliyatida ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *gender yondashuv, xotin-qizlar, ijtimoiy faollik, ta'lim muassasasi, pedagogik tizim, gender tenglik, tarbiyaviy jarayon, ijtimoiy tashabbuskorlik, liderlik, pedagogik shart-sharoitlar.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается педагогическая система повышения социальной активности женщин и девушек в образовательных учреждениях на основе гендерного подхода. Анализируются научно-теоретические основы внедрения принципов гендерного равенства в образовательный и воспитательный процесс, а также вопросы развития социальной инициативности, лидерского потенциала, самостоятельного мышления и активного участия девушек в жизни общества. Особое внимание уделяется педагогическим факторам, организационно-методическим условиям и содержанию воспитательной работы, направленной на формирование социальной активности женщин и девушек в образовательной среде. Обосновывается, что педагогическая система, организованная на основе гендерного подхода, способствует осознанию девушками своих прав и возможностей, профессиональной самореализации, развитию социальной ответственности, культуры общения и навыков участия в общественной деятельности.*

Ключевые слова: *гендерный подход, женщины и девушки, социальная активность, образовательное учреждение, педагогическая система, гендерное равенство, воспитательный процесс, социальная инициативность, лидерство, педагогические условия.*

Annotation: *This article examines the pedagogical system for increasing the social activity of women and girls in educational institutions on the basis of a gender approach. The study analyzes the scientific and theoretical foundations of implementing the principles of gender equality in the educational process, as well as the development of social initiative, leadership potential, independent thinking and active participation of girls in social life. The article also reveals the pedagogical factors, organizational and methodological conditions, and educational content that influence the formation of women's and girls' social activity in educational institutions. It is emphasized that a pedagogical system based on a gender approach contributes to the development of students' awareness of their rights and opportunities, professional self-realization, social responsibility, communication culture and participation in public activities.*

Keywords: *gender approach, women and girls, social activity, educational institution, pedagogical system, gender equality, educational process, social initiative, leadership, pedagogical conditions.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va ijtimoiy taraqqiyot jarayonida jamiyat hayotining barcha sohalarida xotin-qizlarning faolligini oshirish, ularning ta'lim olish, kasb tanlash, ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etish hamda o'z salohiyatini to'laqonli namoyon etishi muhim masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, ta'lim muassasalari bu borada alohida o'rin tutadi, chunki aynan ta'lim jarayonida shaxsning dunyoqarashi, ijtimoiy pozitsiyasi, mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi va fuqarolik mas'uliyati shakllanadi. Shu sababli xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda ta'lim-tarbiya jarayonini gender yondashuv asosida tashkil etish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi.

Gender yondashuv ta'lim jarayonida o'g'il va qiz bolalarning qobiliyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari hamda shaxsiy imkoniyatlarini teng e'tiborga olishni nazarda tutadi. Bunday yondashuv ta'lim muassasalarida faqat teng huquqlilikni ta'minlash bilangina cheklanmay, balki har bir o'quvchi va talabaning ijtimoiy faolligini rivojlantirish, o'z fikrini erkin ifodalash, jamoada ishlash, liderlik ko'nikmalarini shakllantirish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlashga xizmat qiladi. Xususan, xotin-qizlarda o'ziga ishonch, ijtimoiy tashabbuskorlik, kasbiy motivatsiya, huquqiy madaniyat va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish gender yondashuvning muhim tarkibiy qismlaridan biridir.

Ta'lim muassasalarida xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish masalasi faqat tarbiyaviy tadbirlar bilan bog'liq jarayon emas. Bu, avvalo, aniq maqsadga yo'naltirilgan pedagogik tizimni talab etadi. Mazkur tizim ta'lim mazmuni, tarbiyaviy ishlar, o'qituvchi va tarbiyachilarning pedagogik mahorati, ijtimoiy muhit, psixologik qo'llab-quvvatlash, ota-onalar va jamoatchilik bilan hamkorlik kabi omillarni o'z ichiga oladi. Agar ushbu omillar o'zaro uyg'unlikda tashkil etilsa, ta'lim muassasalarida xotin-qizlarning ijtimoiy hayotga faol kirib borishi, o'z qobiliyatlarini namoyon qilishi va kelajakda jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishi uchun qulay imkoniyat yaratiladi.

Bugungi ta'lim tizimida qizlarning faolligini rivojlantirishda ularni mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish, ijtimoiy loyihalarda ishtirokini kuchaytirish, ilm-fan, sport, madaniyat, texnologiya va tadbirkorlik yo'nalishlarida qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Chunki xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi jamiyatda sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirish, oilaviy va kasbiy barqarorlikni ta'minlash, yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash hamda ijtimoiy taraqqiyotni jadallashtirishga xizmat qiluvchi omillardan biridir.

Shu jihatdan qaraganda, ta'lim muassasalarida gender yondashuv asosida xotin-qizlarni ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik tizimini ilmiy jihatdan o'rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini shakllantirishda gender yondashuvning pedagogik imkoniyatlari, ta'lim muassasalaridagi tarbiyaviy ishlar mazmuni, tashkiliy-metodik shart-sharoitlar hamda pedagogik tizimning samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Gender yondashuvning pedagogik mazmuni va ta'lim jarayonidagi ahamiyati: Gender yondashuv zamonaviy ta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan pedagogikaning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonida o'g'il va qiz bolalarning huquqlari, imkoniyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari hamda ijtimoiy ehtiyojlarini teng e'tiborga olishni nazarda tutadi. Gender yondashuvning asosiy maqsadi ta'lim oluvchilarda jinsga oid stereotiplarni bartaraf etish, ijtimoiy faollikni rivojlantirish, shaxsiy salohiyatni erkin namoyon qilish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlashdan iboratdir.

Ta'lim muassasalarida gender yondashuvni samarali qo'llash xotin-qizlarning o'z imkoniyatlarini anglashiga, bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirishga, kasbiy yo'nalishini aniqlashga va ijtimoiy hayotda mustaqil pozitsiyaga ega bo'lishiga yordam beradi. Chunki qizlarning ijtimoiy faolligi faqat ularning darsdagi ishtiroki bilan emas, balki jamoaviy ishlarda qatnashishi, ijtimoiy loyihalarda tashabbus ko'rsatishi, turli tanlov, seminar, ilmiy-amaliy anjuman va madaniy-ma'rifiy tadbirlarda faol bo'lishi bilan ham belgilanadi.

Gender yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida pedagog har bir o'quvchi yoki talabaning shaxsiy imkoniyatini aniqlashi, undagi ichki salohiyatni yuzaga chiqarishi, qizlarda o'ziga ishonch, mustaqil fikrlash, muloqot madaniyati va liderlik sifatlarini shakllantirishi lozim. Bunday ta'lim muhiti xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim pedagogik omil bo'lib xizmat qiladi.

Xotin-qizlar ijtimoiy faolligining mazmuni va tarkibiy qismlari: Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi ularning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarda ongli, mas'uliyatli va tashabbuskor ishtirok etishi bilan tavsiflanadi. Ijtimoiy faollik shaxsning faqat tashqi harakati emas, balki uning ichki motivatsiyasi, ijtimoiy mas'uliyati, fuqarolik pozitsiyasi, ma'naviy qarashlari va jamiyat taraqqiyotiga daxldorlik hissi bilan ham bog'liqdir.

Ta'lim muassasalarida xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini quyidagi tarkibiy qismlar asosida rivojlantirish mumkin: birinchidan, bilim va dunyoqarashga asoslangan intellektual faollik; ikkinchidan, jamoat ishlarida ishtirok etishga yo'naltirilgan tashkiliy faollik; uchinchidan, muloqot, hamkorlik va liderlik ko'nikmalarini qamrab oluvchi kommunikativ faollik; to'rtinchidan, huquqiy madaniyat va fuqarolik mas'uliyatini ifodalovchi ijtimoiy-huquqiy faollik; beshinchidan, kasbiy o'zini anglash va kelajakdagi faoliyatga tayyorgarlik bilan bog'liq kasbiy-ijtimoiy faollik.

Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini shakllantirish jarayonida ularni faqat tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi subyekt sifatida emas, balki o'z fikriga ega, mustaqil qaror qabul qila oladigan, jamiyat muammolariga befarq bo'lmagan faol shaxs sifatida tarbiyalash zarur. Bunda ta'lim

muassasaning tarbiyaviy muhiti, pedagogik jamoaning yondashuvi, oila va mahalla bilan hamkorlik ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim muassasalarida xotin-qizlar faolligini oshirishning pedagogik tizimi: Pedagogik tizim muayyan maqsad, mazmun, shakl, metod, vosita va natijalar birligidan iborat bo'lgan yaxlit jarayondir. Ta'lim muassasalarida gender yondashuv asosida xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish pedagogik tizimi ham aniq maqsadga yo'naltirilgan, bosqichma-bosqich tashkil etiladigan va natijaga qaratilgan faoliyat majmuasini anglatadi.

Mazkur pedagogik tizimning asosiy maqsadi xotin-qizlarda ijtimoiy tashabbuskorlik, o'ziga ishonch, liderlik salohiyati, huquqiy madaniyat, kasbiy motivatsiya va jamiyat hayotida faol ishtirok etish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bu maqsadni amalga oshirish uchun ta'lim muassasasida qulay pedagogik-psixologik muhit yaratish, qizlarni ijtimoiy loyihalarga jalb etish, ularning ijodiy va intellektual imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlash, gender stereotiplarning oldini olish va tarbiyaviy ishlarni tizimli tashkil etish muhim hisoblanadi.

Pedagogik tizimning mazmuniy tarkibida o'quv mashg'ulotlari, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, davra suhbatlari, treninglar, ijtimoiy loyihalar, kasbga yo'naltirish ishlari, mentorlik faoliyati va jamoatchilik bilan hamkorlik asosiy o'rin tutadi. Ayniqsa, qizlarni ilm-fan, texnologiya, tadbirkorlik, sport, madaniyat va boshqaruv yo'nalishlarida faol ishtirok etishga rag'batlantirish ularning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Gender yondashuv asosida tashkil etiladigan pedagogik shart-sharoitlar: Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlar muhim o'rin egallaydi. Bunday shart-sharoitlar, avvalo, ta'lim muassasasida sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishni talab etadi. Qizlar o'z fikrini erkin ifoda eta oladigan, tashabbuslari qo'llab-quvvatlanadigan, qobiliyatlari e'tirof etiladigan va faoliyat natijalari adolatli baholanadigan muhitda ijtimoiy jihatdan faol bo'lib boradi.

Gender yondashuvga asoslangan pedagogik shart-sharoitlarning yana bir muhim jihati — ta'lim mazmunini hayotiy ehtiyojlar bilan bog'lashdir. O'quvchi va talaba qizlar o'z bilimlarining amaliy ahamiyatini anglagan sari ijtimoiy faollikka intilishi kuchayadi. Shu bois dars va tarbiyaviy mashg'ulotlarda hayotiy vaziyatlar, muammoli topshiriqlar, guruhli muhokamalar, loyiha ishlari, ijodiy taqdimotlar va ijtimoiy tashabbuslarga asoslangan metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Shuningdek, pedagoglarning gender madaniyatga ega bo'lishi ham zarur. O'qituvchi qizlarning imkoniyatlarini cheklovchi qarashlardan xoli bo'lishi, har bir o'quvchiga individual yondashishi, ularning intilishlarini qo'llab-quvvatlashi va jamiyatda faol bo'lishga ruhlantirishi kerak. Bu jarayonda pedagogning shaxsiy namunasi, nutq madaniyati, adolatli munosabati va motivatsion ta'siri alohida ahamiyatga ega.

Xotin-qizlar ijtimoiy faolligini rivojlantirish metodlari: Ta'lim muassasalarida xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda interfaol metodlardan foydalanish samarali natija beradi. Jumladan, munozara, debat, "aqliy hujum", loyiha metodi, keys-stadi, rolli o'yinlar, trening mashg'ulotlari, guruhli tahlil va taqdimotlar qizlarning fikrlash faolligi, nutq madaniyati, tashabbuskorligi va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Masalan, "Men jamiyatda faolman" mavzusidagi trening qizlarda o'z imkoniyatlarini anglash, ijtimoiy muammolarga befarq bo'lmaslik va shaxsiy tashabbus ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantiradi. "Lider qizlar maktabi" shaklidagi to'garak yoki loyiha esa ularda

boshqaruv, tashkilotchilik, jamoa bilan ishlash, notiqlik va mas'uliyat hissini rivojlantiradi. "Kasb va kelajak" mavzusidagi davra suhbatlari qizlarning kasbiy motivatsiyasini kuchaytiradi, ularni turli kasblarni erkin tanlashga undaydi.

Bundan tashqari, ijtimoiy loyihalar orqali qizlarni real hayotiy faoliyatga jalb etish muhimdir. Masalan, ekologik aksiyalar, kitobxonlik targ'iboti, mehr-muruvvat tadbirlari, sog'lom turmush tarzi bo'yicha loyihalar, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligidagi ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini amaliy jihatdan rivojlantiradi. Bu kabi faoliyatlar orqali qizlar o'zlarini jamiyat uchun foydali shaxs sifatida his qiladi.

Oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligining o'rni: Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda faqat ta'lim muassasasining o'zi yetarli emas. Bu jarayon oila, mahalla, jamoatchilik tashkilotlari va turli ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda olib borilgandagina samarali bo'ladi. Oila qizlarning birinchi tarbiya muhiti bo'lib, unda shakllangan qarashlar, qadriyatlar va munosabatlar ularning keyingi ijtimoiy faolligiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Mahalla esa qizlarning ijtimoiy hayotga kirib borishida amaliy maydon vazifasini bajaradi. Mahalladagi madaniy-ma'rifiy tadbirlar, ijtimoiy loyihalar, yoshlar bilan ishlash tizimi va xotin-qizlar faollari bilan hamkorlik qizlarning jamoatchilik faoliyatida ishtirokini kuchaytiradi. Ta'lim muassasasi esa bu jarayonga ilmiy-pedagogik yo'nalish beradi, ya'ni qizlarning faolligini maqsadli, tizimli va tarbiyaviy mazmunda rivojlantiradi.

Oila, mahalla va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik qizlarda ijtimoiy mas'uliyat, odob-axloq, milliy qadriyatlarga hurmat, zamonaviy bilimlarga intilish va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. Shu sababli xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish pedagogik tizimida hamkorlik mexanizmlarini aniq belgilash muhim hisoblanadi.

Pedagogik tizim samaradorligini ta'minlovchi omillar: Gender yondashuv asosida xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish pedagogik tizimining samaradorligi bir qator omillarga bog'liq. Avvalo, ta'lim muassasasida gender tenglikka asoslangan sog'lom pedagogik muhit yaratilishi zarur. Ikkinchidan, qizlarning qiziqishlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuv amalga oshirilishi kerak. Uchinchidan, tarbiyaviy ishlar rasmiy tadbirlar shaklida emas, balki qizlarni real faoliyatga jalb etuvchi amaliy jarayon sifatida tashkil etilishi lozim.

Samaradorlikni oshirishda monitoring va baholash tizimi ham muhimdir. Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi ularning tadbirlardagi ishtiroki, tashabbus ko'rsatishi, jamoada ishlashi, mustaqil fikr bildirishi, liderlik sifatleri, ijtimoiy loyihalardagi faolligi va kasbiy rejalari asosida baholanishi mumkin. Bunday baholash qizlarni rag'batlantirish, ularning rivojlanish dinamikasini aniqlash va pedagogik ishlarni takomillashtirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, pedagogik tizimda motivatsion rag'batlantirish mexanizmlaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Faol qizlarni e'tirof etish, ularning yutuqlarini ommalashtirish, ijtimoiy loyihalarda yetakchilik qilish imkoniyatini berish, ilmiy va ijodiy faoliyatga jalb etish ularning ijtimoiy faolligini yanada kuchaytiradi.

Umuman olganda, ta'lim muassasalarida gender yondashuv asosida xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish pedagogik tizimi shaxsga yo'naltirilgan, ijtimoiy ehtiyojlarga mos, tarbiyaviy jihatdan samarali va amaliy natijaga qaratilgan bo'lishi lozim. Bunday tizim xotin-qizlarni nafaqat bilimli, balki tashabbuskor, mas'uliyatli, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'sha oladigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta'lim muassasalarida gender yondashuv asosida xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish bugungi ta'lim-tarbiya jarayonining muhim yo'nalishlaridan biridir. Gender yondashuv qizlarning o'z imkoniyatlarini anglashiga, mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi, liderlik salohiyati va jamiyat hayotida faol ishtirok etish ko'nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Ta'lim muassasalarida yaratilgan sog'lom pedagogik muhit, interfaol metodlar, ijtimoiy loyihalar hamda oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligi xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini samarali shakllantirishga imkon beradi. Shu bois gender yondashuvga asoslangan pedagogik tizim xotin-qizlarni bilimli, mas'uliyatli, tashabbuskor va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

TAVSIYALAR

1. Ta'lim muassasalarida qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan davra suhbatlari, treninglar, liderlik mashg'ulotlari va ijtimoiy loyihalarni muntazam tashkil etish zarur.

2. Pedagoglar gender madaniyat, teng imkoniyatlar va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari asosida faoliyat olib borishi, qizlarning tashabbuslari va qobiliyatlarini doimiy qo'llab-quvvatlashi lozim.

3. Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda ta'lim muassasasi, oila, mahalla va jamoatchilik tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni. – O'RQ-562-son, 2019-yil 2-sentabr.
3. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. – O'RQ-561-son, 2019-yil 2-sentabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. – PF-87-son, 2022-yil 7-mart.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. – PF-158-son, 2023-yil 11-sentabr.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini oshirishga oid qarorlari. – Toshkent, 2020–2024.
7. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
8. Musurmonova O. Oila ma'naviyati – milliy g'urur. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.
9. Xasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
10. Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
11. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
12. Ochilov M. Muallim – qalb me'mori. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.

13. Jo'rayev R.H. Ta'lim menejmenti. – Toshkent: Voris-nashriyot, 2006.
14. Saidov A.X. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquq. – Toshkent: Adolat, 2004.
15. Tojiboyeva D. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2007.
16. Абрамова Г.С. Возрастная психология. – Москва: Академический проект, 2001.
17. Мудрик А.В. Социальная педагогика. – Москва: Академия, 2005.